

Una nota sobre circulació econòmica en una societat senyorial*

per Pere Mir

1. Les primeres modelitzacions dels processos de circulació econòmica nasquen de la mà de Boisguillebert (1646 - 1714) i Quesnay (1694 - 1774).¹ Per a aquest darrer, els objectius primordials de l'economia política eren l'anàlisi de les interdependències productives entre els diversos sectors, així com dels fluxos de distribució de la renda entre les classes socials.

En economies centrades en l'agricultura, les nocions de reproducció i de circuit econòmic tenen una visualització quasi immediata en les tasques desenvolupades pels camperols. Resulta lògic, doncs, contemplar l'activitat econòmica com la repetició d'un cicle que inclou els béns materials necessaris per a la producció agrària i els destinats a la recuperació de la capacitat de treball dels individus que hi són implicats. A més, part del producte per damunt dels requeriments del següent procés productiu és distribuïda, seguint algun criteri determinat, a la resta del cos social no directament ocupat en el conreu de la terra.

Quesnay imaginà un model circulatori que implicava béns físics, encara que les magnituds apareixien exposades en termes de valor. No obstant això, en una primera aproximació, es pot acceptar el disseny d'un circuit expressat només en unitats físiques. El diner queda relegat a exercir el paper de simple patró de mesura per a l'intercanvi de mercaderies. L'existència d'un bé agrari destacat per damunt de la resta, per exemple el blat, atorga una major versemblança al model.

2. Una aplicació modesta dels postulats anteriors tracta del procés d'extracció i circulació de l'excedent a través dels mecanismes de la renda i de la compulsió usurària a la comarca de la Segarra, a mitjan segle XVIII. En aquesta comarca, les condicions econòmiques pròpies de l'enfiteusi es combinaven amb l'endeutament d'un ampli espectre del camperolat, així com d'alguns nobles.

El crèdit prenia, principalment, la forma de *censal*: «El contracte censal reguava el bescanvi d'una suma de diner, o capital, aportada pel censalista i anomenada *principal* o *preu* d'aquest, per una renda perpètua, anomenada pensió, que

* La versió final d'aquesta nota s'ha vist enriquida pels comentaris d'A. Barceló.

1. J. CARTELIER, *Excedente y producción. La formación de la economía política clásica* (Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1981), caps. 2 i 3.

el censatari i els seus hereus restaven obligats de satisfer a perpetuïtat. [...] La redempció era en principi facultat voluntària del censatari i consistia en el retorn del *principal* o capital prèviament manllevat.»² Els prestamistes acostumaven a ser membres de la petita noblesa local, comerciants, artesans i pagesos acomodats, doctors i homes de llei, etc. Aquests, en ocasions, disposaven de recursos elevats atès que eren arrendataris del cobrament de les diverses taxes que pagaven els camperols i la població en general, bàsicament els delmes i els impostos reals i municipals en metàl·lic. De tota manera, el major censalista era l'Església. Aquesta, segons sembla, tenia col·locat en censals un volum de capital entre cinc i set vegades superior al de tots els altres prestamistes junts. De fet, l'Església ocupava el centre de l'entramat financer i actuava, per tant, com a prestamista en darrera instància.³

Els deutors poden ser classificats en dos grans grups: els camperols i determinats sectors de la noblesa. Els primers s'endeutaven «per omplir els buits en la subsistència estrictament física dels membres de la família».⁴ Tals dèficits eren generats per una mala collita, la incapacitat de treballar per vellesa o malaltia, etc. En ocasions, el deute contret responia a la necessitat de comprar una casa, la llavor per a la futura collita, l'animal de tir o els atuellers per a poder començar o ampliar les operacions de l'explotació: «La reproducció intergeneracional i el sistema d'herència [...] obligaven a una part de la pagesia a començar cada cop des del principi, adquirint la terra i l'habitatge.»⁵ Un cop endeutats, als camperols els era pràcticament impossible de lliurar-se del deute. Ho dificultava la desigual distribució de la terra, les circumstàncies familiars i les eventualitats agroclimàtiques.⁶ En general, en el cas dels pagesos amb menys terra les seves parcel·les eren insuficients per a mantenir la seva família i pagar la renda i els diversos tributs, de manera que no arribaven a assolir l'objectiu de l'autosubsistència. Així, doncs, l'extracció usurària s'explica, en darrer terme, per la forta desigualtat en la distribució de la possessió de la terra.⁷

Els nobles malbaratadors constituïen el segon col·lectiu que contractava censals. Sovint, però, amb un determinat termini d'amortització. La raó és la «tendència de la noblesa al sobreconsum, conspicu i ostentós, en relació amb la relativa rigidesa de l'exacció senyorial, sobretot on havia cristal·litzat en forma

2. E. TELLO, *La utilització del censal a la Segarra del Set-cents: crèdit rural i explotació usuària*, «Recerques», 18 (1986), p. 47. Cursives a l'original.

3. *Ibid.*, vegeu les ps. 55-56.

4. *Ibid.*, p. 50.

5. *Ibid.*, vegeu la p. 51.

6. En altres paraules, la trampa de l'endeutament crònic, s'explica perquè «en els anys dolents els ingressos en diner de l'agricultor no cobreixen la seva necessitat de metàl·lic [i] no li queda un altre recurs que apel·lar al crèdit i hipotecar el seu terreny. I amb això comença una nova servitud, una nova explotació, la pitjor de totes: la del capital usurari, de la qual hom difícilment se'n lliura. No ho assolix perquè, amb freqüència, la nova càrrega és massa pesada per a ell, de manera que al final arriba a la venda en pública subhasta de la propietat heretada, per tal de satisfer, amb el producte de la seva venda, l'usurer i agent fiscal». Citació extreta de K. KAUTSKY, *La cuestión agraria. Estudio de las tendencias de la agricultura moderna y de la política agraria de la socialdemocracia* (Barcelona, Ruedo Ibérico, 1974 [1899]), p. 17..

7. Vegeu E. TELLO, *Propietat agrària i percepció de rendes. El paper de l'endeutament en la distribució social de les terres (Cervera 1744-45)*, «Estudis d'Història Agrària», 6 (1983), ps. 57-99.

enfiteùtica». ⁸ També era habitual l'endeutament de les famílies acomodades per la seva inclinació a «comprar *sorts* [parcel·les] de regadiu, concórrer a les subhastes d'arrendaments de drets senyorials, adquirir edificis cars i luxosos per residir-hi, la dotació de filles». ⁹Etc.

Els ingressos acumulats pels prestamistes eren desviats cap al consum sumpuatuari o la inversió rendista en activitats industrials o en títols de deute públic. També es podien dirigir recursos cap a la millora dels conreus, la ampliació del propi circuit comercial, etc. Com resulta previsible, «el veritable interès del prestamista se centrava en la pensió, i no en el retorn del capital». ¹⁰ Per tal de garantir el cobrament, el censal hipotecava els béns del censatari. D'aquesta manera, els impagaments donaven «lloc a una circulació constant de béns immobles, terres i cases, entre pagesos i menestrals amb problemes econòmics que els perdien en favor dels seus creditors censalistes, [i passaven] un altre cop a nous artesans, pagesos o jornalers que s'empenyoraven per accedir-hi comprant-los amb censals». ¹¹ Així doncs, la situació del conjunt del camperolat no canviava. Malgrat que uns pocs sortissin de l'endeutament, uns altres hi queien.

La renovació periòdica dels censals tenia un efecte molt important sobre el tipus d'interès, entès com la relació anual entre el principal i la pensió. A mitjan segle XVIII, el tipus estava situat, nominalment, a l'entorn del 3% anual. ¹² Ara bé, quan per impagament s'executava la hipoteca, el censalista, abans de vendre l'immoble mitjançant un nou censal, n'elevava el seu preu. Així, vist en la perspectiva de molts anys, els prestamistes obtenien rendibilitats més altes. ¹³

Per altra part, el pagament de la pensió acostumava a produir-se immediatament després de la collita, ja fos del cereal a mitjan agost o de la verema pel setembre. En aquestes dates, els preus dels béns agraris eren els més baixos dins el cicle entre collites consecutives. En el cas dels camperols que estaven pagant un préstec per motius de consum o per la compra de la llavor, malgrat que el tipus d'interès nominal sobre el valor rebut fos baix, el diferencial existent entre els preus del producte quan s'havia rebut el crèdit i l'instant que aquest s'amortitzava incrementava la magnitud de tals interessos mesurats en espècie. ¹⁴ En efecte, suposem que mesos abans de l'actual, un pagès va sol·licitar un préstec, moment en el qual una unitat tècnica de cereal (sacs, etc.) costava p_{t-1} unitats monetàries (u. m.). Això vol dir que per u. m. va poder comprar fins a $\sqrt{V}$ unitats de gra. Per tant, denominant V el valor monetari del crèdit rebut, el producte indica quina fou la quantitat física de cereal adquirida. Quan mesos més tard li toca d'amortitzar el principal i pagar els interessos (i), l'operació puja a $V' = V(1+i)$ u. m. Ara bé, per tal d'assolir aquesta xifra V' li cal vendre

8. E. TELLO (1986), *op. cit.*, p. 53.

9. *Ibid.*, p. 55. Cursiva a l'original.

10. *Ibid.*, p. 47.

11. E. TELLO (1983), *op. cit.*, p. 80.

12. Vegeu *Ibid.*, p. 48.

13. Vegeu E. TELLO (1986), *op. cit.*, p. 63.

14. Aquest aspecte de la usura s'exposa a A. BHADURI, *La estructura econòmica de la agricultura atrasada* (Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1987). Especialment en els capítols 1, 2 i 5.

$V' \left(\frac{1}{P_t} \right)$ unitats de cereal. Atès que els preus actuals (P_t) són diferents dels de l'any anterior, el tipus d'interès real (j_t) en termes de cereal, això és,

$$\left[V' \frac{1}{P_t} - V \frac{1}{P_{t-1}} \right] / \left[V \frac{1}{P_{t-1}} \right]$$

resulta ser, després d'haver substituït el valor de V' i d'haver simplificat l'expressió,

$$j_t = (1+i) (P_{t-1}/P_t) - 1$$

El valor de j_t serà superior a i en el cas que P_{t-1} hagi estat major que P_t . En efecte, si $P_{t-1} > P_t$, pot escriure's, $P_{t-1}/P_t = 1 + \sigma$ amb $\sigma > 0$. D'aquesta manera,

$$j_t = (1+i) (1+\sigma) - 1 = i + \sigma (1+i) > i.$$

Un senzill exemple numèric serveix per a il·lustrar com els preus més elevats del moment d'endeutar-se, respecte els de la cancel·lació del crèdit, significaven un fort augment de la càrrega creditícia per al pagès. Si el préstec subscrit va ser de $V=1000$ u. m., suposant que $P_{t-1}=10$, la quantitat de cereal rebuda fou de 100 unitats físiques. En el moment de tancar l'operació, malgrat, per exemple, que el tipus d'interès sigui del 3%, caldrà vendre 206 unitats de gra, si resulta que $P_t=5$. Aquest diferencial dels preus explica que la magnitud de 1030 u. m. en concepte de retorn del principal i pagament dels interessos exigeixi vendre 206 unitats de cereal, en lloc de les 103 unitats que haurien estat suficients si els preus s'haguessin mantingut estables. Això representa uns interessos del 106% en termes físics enfront el 3% en termes monetaris.

L'efecte de les modificacions en els preus, en canvi, era menys probable que perjudicés els senyors endeutats. Aquests, presumptament en millor situació econòmica, podien retardar la venda de part de les rendes i delmes percebuts en espècie fins a l'època en què els preus fossin alts. D'aquesta manera, en cas que aquests preus superessin els del moment de la concessió del crèdit, podia vendre una menor quantitat de producte per tal d'assolir la xifra monetària de cancel·lació del préstec.

3. En base a la breu descripció anterior dels grups socials, es pot ja construir l'esquema circulatori de la renda a la comarca de la Segarra a mitjan segle XVIII. Hom parteix d'uns quants supòsits simplificadors i s'estableix una notació molt simple. Els primers són els següents:

a) Es considera que tots els moviments són en termes físics d'una mercaderia homogènia, per exemple, blat.

b) No es distingeixen les diverses modalitats creditícies, ja que sobretot interessa destacar la circulació econòmica motivada per l'endeutament global. Tampoc no s'especifiquen els tipus de rendes pagades i els delmes s'agrupen amb la resta de taxes percebudes sobre la terra.

c) Hom deixa a una banda la longevitat temporal dels censals, suposant que els préstecs s'amortitzen al cap d'un any, termini que es defineix com la unitat de temps.

La notació usada és la següent: els ingressos disponibles dels diversos grups socioeconòmics es representen d'aquesta manera:

Camperolat	P_t
Noblesa	N_t
Prestamistes	U_t

mentre que d indica la taxa de detracció en concepte de rendes i delmes, i s'anomena i la taxa d'interès. El consum fet per les famílies camperoles ja sigui pel manteniment dels seus propis membres com per a la reposició de la llavor es denota C_t . El consum dels senyors és S_t . Finalment, X_t representa la producció total de gra.

L'extracció total en concepte de rendes i delmes (D_t) se suposa una part fixa de la collita. Això és, $D_t = d X_t$. Pel que fa als interessos, cal distingir entre els pagats pels pagesos (I^p_t) i els pagats pels nobles (I^n_t). Tal com s'explicà en paràgrafs anteriors, els camperols disposaven d'uns ingressos inferiors a les seves necessitats de consum, mentre que els senyors gastaven per sobre de les seves possibilitats. Així, doncs, els interessos pagats pels primers carregaven sobre el capital manllevat per a cobrir la diferència entre el consum i els ingressos de l'exercici anterior.¹⁵ És a dir, $I^p_t = i (C_{t-1} - P_{t-1})$. Anàlogament, pel que fa als nobles, $I^n_t = i (S_{t-1} - N_{t-1})$.

Tenint present totes les consideracions suara fetes, el sistema d'equacions que il·lustra el procés circular de la distribució del producte de la terra és el següent:¹⁶

$$\begin{cases} P_t = (1-d) X_t - (1+i)(C_{t-1} - P_{t-1}) \\ N_t = d X_t - (1+i)(S_{t-1} - N_{t-1}) \\ U_t = i (C_{t-1} - P_{t-1}) + i (S_{t-1} - N_{t-1}) \end{cases}$$

on se suposa que $C_{t-1} > P_{t-1}$ i $S_{t-1} > N_{t-1}$.

La primera equació expressa com l'ingrés disponible anual dels camperols és igual a la part del producte total de l'any en curs que retenen per a ells, un cop pagades les rendes $(1-d)X_t$ menys el principal i els interessos a satisfer per a redimir el deute de l'any anterior, quan el consum fou superior als seus ingressos.

15. Hom ha suposat que els préstecs tenen una vigència anual.

16. Els materials usats per a confeccionar aquest esquema circulatori són A. BHADURI, *op. cit.*; G. GILBERT, *Circulars flow*, dins J. EATWELL, M., MILGATE & P. NEWMAN (eds.), *The new Palgrave. A Dictionary of Economics*, vol. 1 (Londres, Macmillan Press, 1988), ps. 424-426 i, més indirectament, S. TSURU, *Sobre los esquemas de la reproducción*, dins P. M. SWEETZ, *Teoria del desarrollo capitalista* (Madrid, Fondo de Cultura Económica, 1979).

La segona equació defineix els ingressos disponibles de la noblesa com la part ingressada en concepte de rendes dX , menys els interessos i el principal a pagar pels crèdits sol·licitats l'any anterior a causa de la seva propensió a viure per damunt de les seves possibilitats.

Finalment, el grup dels prestamistes parasita els interessos pagats pels pagesos i els nobles malbaratadors.¹⁷

Es poden distingir dues fases en aquest procés de circulació de l'excedent creat per les explotacions agràries. La primera és la seva absorció en forma de rendes pels senyors i interessos de censals pels prestamistes i la segona és la redistribució de part d'aquest excedent en favor d'aquest darrers quan els nobles s'endeuten.

La complexitat formal de l'expressió anterior, així com el fet que tots els seus elements siguin variables, circumstància que pot donar lloc a complicadíssimes trajectòries històriques, justifiquen la seva conversió a l'estat estacionari. Malgrat es tracti d'una ficció, l'estat estacionari facilita descobrir l'estructura bàsica de les connexions econòmiques entre els grups socials esmentats. Les equacions passen a ser escrites com

$$\begin{cases} P = (1-d)X - (1+i)(C-P) \\ N = dX - (1+i)(S-N) \\ U = i(C-P) + i(S-N) \end{cases}$$

O bé, en una expressió més compacta,

$$\begin{cases} P = \left(\frac{1+i}{i}\right) C - \left(\frac{1-d}{i}\right) X \\ N = \left(\frac{1+i}{i}\right) S - \left(\frac{d}{i}\right) X \\ U = i(C-P) + i(S-N) \end{cases}$$

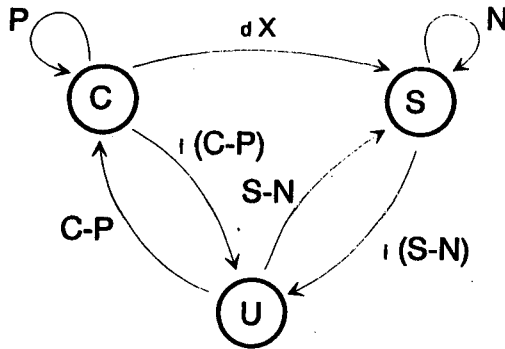
Finalment, reordenant els termes,

$$\begin{cases} (1-d)X - C = i(C-P) \\ dX - S = i(S-N) \\ U = X - (C+S) \end{cases}$$

on, com abans, $C > P$ i $S > N$.

17. En l'expressió només figuren els interessos, ja que el principal recuperat és atorgat en concepte de nous crèdits. Hi ha, doncs, un fons de capitals que es va prestant seqüencialment.

Aquestes expressions relatives a l'estat estacionari es poden convertir fàcilment en un diagrama de fluxos com el que s'exposa a continuació:

La principal utilitat d'aquesta figura és, probablement, d'ordre pedagògic, ja que permet visualitzar globalment els fluxos de renda considerats entre els tres grups socioeconòmics existents a la comarca de la Segarra a mitjan segle XVIII.